

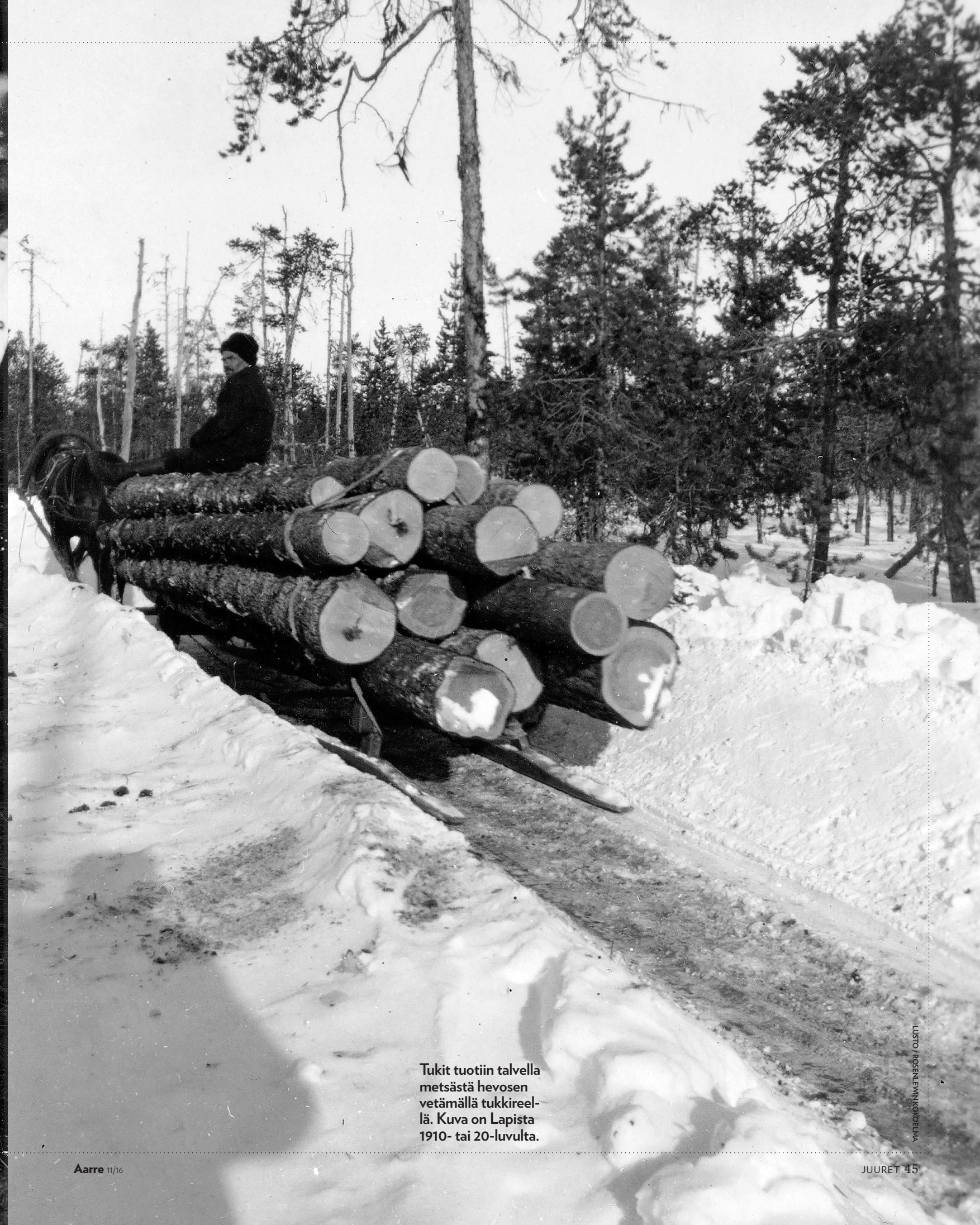
JÄTKÄN ELÄMÄÄ

*Savotan arki oli ankaraa,
mutta huumori auttoi
jätkeä jaksamaan.*

TEKSTI TUIJA MANNERI | KUVAT LUSTO

Jätken nautintoai-
neita olivat kahvi ja
tupakka. 20-luvun
kuvassa jätke jauhaa
kahvia lasipullolla.

LAURILAHTI / LUSTO / ENSOKOKOELMA

Tukit tuotiin talvella
metsästä hevosen
vetämällä tukkireel-
lä. Kuva on Lapista
1910- tai 20-luvulta.

LUSTO / ROSENLEWIN KOKOELMA

Enso-Gutzeit Oy:n savotan hevostmiehiä Ilomantsin Vieksjärvellä 1920-luvulla.

ILOMANTSIN MUSEO AATTO

Ilomantsin Hullarin kämpän työmiehet on kuvattu vuonna 1924.

ILOMANTSIN MUSEO AATTO

Ei ollut koneita metsissä vielä, jätkä ja hevonen olivat ne koneet.” Näin osuvasti metsätyön kuvasi joensuulainen metsäteknikko **Eino Keronen**, kun Suomalaisen Kirjallisuuden Seura vuonna 1969 keräsi muisteluksia jätkäperinteestä.

”Silloin elossa oli vielä paljon kertojia, jätkeä ja heidän läheisiään tai tuttaviaan”, kertoo tutkija **Jyrki Pöysä**, joka on perehtynyt muisteluksiin. Niistä ankeimmat liittyvät asumiseen.

Kun jätkä saapui työmaalle, häntä odotti yösiija kortteeritalon vetoisella lattialla tai parhaimmillaan oma makuupaikka savottakämpässä. Ja lisäksi naula repulle.

”Jossa on eväät sekä työkalut sekasin kannettavana. Läskiä, leipää, suolaa, pokasaha, kirves ja vänkäri”, listasi ilomantsilainen maanviljelijä **Vihtori Kareinen** repun sisällön.

Kämpät todetaan muisteluksissa ahtaiksi ja likaisiksi, väliin kylmiksi ja väliin liian kuumiksi. Päivän työstä sai usein palata hikisenä hyytävään kämppään, joka illan mittaan kuumeni ja yöllä jäähtyi.

”Aamulla joku huomasi hiusten jääntyneen seinään, ja jo nuoret saivat reumaoireita”, Pöysä kuvailee.

Työ palstalla saattoi myös alkaa umpimetsästä.

”Se oli melkoista survivalmeininkiä! Esimerkiksi juukalainen **Juho Pennanen** kirjoitti, että pakkases-

sa ja lumipyryssä kurjin majoitus oli etuseinältään avoin havulaavu, jota lämmitti rakovalkea. Mutta laavuun majoitettiin vain lähiseudun miehiä, jotka pääsivät pyhänseutuna kotiin kylpemään.”

Ennen jätkänä kuin renkinä

Jo jätkän taival uudelle savotalle saattoi olla pitkä ja hankala. Matkan varrella ei aina suhtauduttu ystävällisesti yösiijaa pyytävään kulkijaan.

”Jätkän oli kuljettava emäntäkultien avulla. Tehdävä ruokapalkalla taloissa töitä jos sitäkään milloin oli”, Kareinen kertoi.

Epävarman elämän ja karut kokemukset jätkä käänsi nauruksi ja kaskuiksi. Niissä nokkela jätkä jallittaa saittaa isäntäväkeä ja hankkii ilmaiseksi ruoan, yösiijan ja ehkä jopa seksiä.

”Kämpillä oli pimeinä talvi-iltoina paljon aikaa jutella, ja huumori auttoi jätkeä jaksamaan”, tutkija Pöysä valaisee.

Vitsit kertovat myös yhteiskuntaluokkien välisistä jännitteistä. Jätkät tulivat köyhistä oloista, he olivat joko tilattomia tai pientilallisia, jotka hakivat leivän jatketta metsästä ja uitolta. Talollisia hiersi se, että jätkä valitsi mieluummin uitto- kuin maatyön. Apumiehiä olisi kaivattu pelloillakin.

”Metsätyö oli raskasta mutta palkka parempi kuin renkinä. Metsään houkutteli myös vapaus ja itse-määrämis-oikeus, sillä jätkä työskenteli urakkana ja

itselleen. Eräs kirjoittaja totesi, että se oli toista kuin ’talonpojan orjana’ oleminen.”

”Monista muisteluksista huokuu jätkän tyytyväisyys metsätyöhön – siitäkin huolimatta, että työ oli kovaa ja jätkä oman aikansa pätkä- ja vuokratyöläinen.”

Löytyy jokunen jätkätär

Vanhoissa valokuviissa poseeraa kirjava jätkäjoukko. On kaikenikäisiä ja -kokoisia miehiä, jopa varttuneita ja vatsakkaita. Joskus, joskin harvoin, myös tyttöjä tai naisia, joita saatettiin sanoa jätkättäriksi.

Valtaosa naisista toimi kämpppäemäntinä, mutta osa osallistui hakkuisiin. Esimerkiksi hevostmiesissä saattoi ottaa tyttären mukaan metsätöihin, jos hänellä ei ollut poikia apulaisikseen.

”Jätkät tulivat kahdesta erilaisesta elämäntilanteesta”, Pöysä selittää.

”Osa jätkistä oli perheettömiä ja kodittomia kulkijoita, niin sanottuja lentojätkeä, jotka kulkivat työmaalta toiselle ja elivät kädestä suuhun. Osa oli perheellisiä pientilallisia tai vuokratyöläisiä, kenties savotan lähiseudulta.”

”Usein pidetään vain jätkänä sellaisia, jotka on perheettömiä taikka eronneita, mutta sellainenkin on jätken jätkä, joka on vienyt ehkä kymmenen lapsen perheensä niillä muruilla, joita jätkän pöydälle on isosilta tippunut”, määritteli keruukirjoituksessa lohjalainen **Pekka Ollikainen**.

Julmaa pilaa tulokkaille

Maanviljelijä-jätkät omistivat hevosia, joten savotalle heidät palkattiin tukinajajiksi ja he puolestaan pestasivat itselleen muutaman hengen työporukan. Apulaiset olivat yleensä sukulaisia, tuttuja kylänmiehiä tai omia lapsia.

”Kuvissa näkee ihan lapsia, ja muisteluksissa kerrotaan jopa yhdeksänvuotiaista apureista. Alaikäiset joko kirjattiin yhtiöiden papereihin tekaistuilla täysikäisen tiedoilla tai heitä ei kirjattu ollenkaan. He myös piiloutuivat, kun viranomaisia tai työnjohtoa ilmestyi työmaalle”, Pöysä tietää.

Ensimmäisille talvisavotoilleen nuorukaiset lähtivät veljien, isien tai muiden luottoihmisten mukana.

”Lasten ja nuorten laittaminen metsätöihin oli ehkä välttämätöntä perheen elättämiseksi. Vanhemmat ajattelivat sen myös tärkeäksi elämänkouluksi, jossa lapsista kasvaisi hyviä työntekijöitä ja sellaisina myös hyviä puolisoehdokkaita. Koulunkäyntiä ei tuolloin pidetty kovin tärkeänä, eikä jätken ja heidän jälkeläistensä koulutuskelpoisuuteen aina oikein edes uskottu.”

Kirveen ja sahan käsittelyn maaseudun lapset oppivat jo varhain kotona polttopuita tehdessään. Savotalla sitten opittiin erityistaidot, jotka liittyivät puiden kaatamiseen, kuljettamiseen, pinoamiseen ja työvälineiden kunnostamiseen.

”Kokeneet opastivat ja pitivät huolta, etteivät nuoret esimerkiksi väärillä työtavoilla rikkoneet itseään.”►

» Muisteluksissa kerrotaan jopa yhdeksänvuotiaista apureista. »

Metsätyömiehiä Lapin savotalla 1910-luvun alussa. Savotalla on mukana myös kaksi pikkutyttöä.

LUSTO / VELARRELIAN KOKOELMA

Jätjän jäljillä

Alkujätkä. Sana jätkä tarkoitti alun perin työmiestä esimerkiksi satamassa tai rautateillä.

Metsäjätkä. Metsätyömiehestä tuli jätkä vasta vähitellen 1900-luvun alkupuolella, usein haukkumanimenä.

Ihannejätkä. Sodan jälkeen jälleenrakennus nieli puutavaraa, ja savotoilla oli pula työväestä. Niinpä jätkästä ryhdyttiin luomaan lehdistä ja radiossa ihannekuvaa erityisen rehtinä ja pystyvänä miehenä, ”joka hiukan ylittää tavallisen miehen mitat ja jonka vahvoilla hartioiden lepää koko puunhankintaurakamme onnistuminen”.

Filmijätkä. Elokuva-teollisuuden luoma jätkä oli usein komea ja rento tukkipoika. Hän tuli rikkaasta talosta, mutta jätkäksi tekeytyneenä kierteli kesäisillä uitoilla koskien kohistessa ja mieskuorolaulun tahdittamana.

Maisterisjätkä. Termi, jonka perussuomalaisten puheenjohtaja **Timo Soini** itsestään lanseerasi. Tavoitteena kenties luoda mielikuva koulutetusta, mutta silti letkeästä ja työteliästä kansanmiehestä.

Hyvä jätkä. Arvonimi kelpo tyypille. Käytetään usein myös naisesta, joka pärjää miesjoukossa ja sopeutuu sen käytös- ja toimintatapoihin.

LUSTO / ROSENLEVIN KOKOELMA

Kahvitaumat kuuluvat asiaan. Kuva on Lapista 20-luvulta.

» **Esimiehillä oli valta irtisanoa kuka tahansa milloin tahansa.** »

Tulokkaita myös koeteltiin, varsinkin heidän huumorintajuaan. Pilailu oli jopa julmaa. ”Heitä huijattiin hakemaan olemattomia kuten rasvaa närelenkkien voiteluun. Tai heitä peloteltiin ”tappamisella” savotan lopuksi, millä tarkoitettiin lopputiliä.” Naurun ja häpeän kestäminen oli testi. Miesten joukkoon pääsi, jos läpäisi sen ja osoitti olevansa hyvä työntekijä.

Pääsisipä saunaan!

Saha soi, puru pöllysi, pihka tarttui vaatteisiin ja jätkällä virtasi hiki, ennen kuin tukkipuut saatiin metsästä pinoon. Peseytymis- ja pyykkäysmahdollisuuksia savottakämpiltä löytyi rajallisesti, joten sauna ja puhtaat vaatteet olivat ylläilyä. ”Puhdasta päälle, sanoi jätkä kun saunareissulla käänsi paidan nurinpäin”, kuuluu tuttu sananparsi, joka saattoi hyvinkin syntyä arkitodellisuudesta. Niinkin sanottiin, että helmasta jätkä paitansa tuntee. ”Hygieniolot kämpillä olivat puutteelliset, varsinkin ennen vuoden 1928 kämppälakia. Siitä ennen tavallisella miehistöllä ei esimerkiksi juuri ollut vessoja, vaan tarpeet tehtiin maastoon säällä kuin säällä”, Jyrki Pöysä kertoo.

”Tarkkaa oli esimerkiksi, että jokaisella oli hängessä oma tikkunsa, jota käytettiin ulosteiden kaapimiseen. Toisen tikkua ei saanut ottaa – siinä meni yksityisyyden raja.”

LUSTO / VELARRELIAN KOKOELMA

Metsätyömiehiä Lapissa tukkikämpän pihamaalla kevättalvella uittoa valmistelemassa. Pyykit kuivuvat narulla.

LUSTO / ROSENLEVIN KOKOELMA

Syöpäläiset, kuten luteet, täit ja russakat, viihtyivät nekin jätjän seuralaisina, samoin vatsataudit. Tartuntatautien riskistä vitsailtiin porukassa, että ”jos sinussa on vaikka kuppa, ei se minussakaan pahene”.

Leipää ja lotinaa

Raskas ruumiillinen työ vaati raskasta ruokaa. Jätkä söi esimerkiksi tikunnokassa käristettyä läskiä, suolasillejä, rinkeleitä, makkaraa ja voita. Sekä tietysti lotinaa.

”Se oli sekoitus, johon kauhassa tai kattilassa hämmennettiin sulatettua rasvaa ja leivänmuruja tai jauhoa”, Pöysä kertoo.

Eino Keronen muisteli, miten keitoksen ympärille kokoontuttiin joukolla.

”Leivät esille ja siitä leikattiin tukeva palanen, josta lohkaistiin puukolla pieni pala, laitettiin puukon kärkeen ja kasteltiin lotinassa.”

Ruokaa keiteltiin myös ulkosalla, ja padassa sulatettuun silavaan lisättiin mitä sattui löytymään.

”Keitoksen lämmitessä puista tippu siihen kaikenlaista tölömyy, tuli suurusta itsestään. Kunnalliskoen sijatkaan ei nykyisin syö semmosta sapuskoo, ku mitä myö silloin syötiin. Meijän oli pakko. Muuta ei ollut”, lieksalainen **Paavo Aho** tallensi tuntemuksensa.

Ruokajuomaksi hörpättiin vettä. Myös kahvia savotoilla keitettiin paljon, sillä se virkisti ja auttoi jaksamaan raskasta työtä.

”Jätjän kahvia sanottiin niin tuhdiksi, että kun sitä kolme kuppia juo, on takalisto uudella karvalla”, Pöysä naurahtaa.

Tunteista ei turistu

Talvella hämärä laskeutui varhain, joten työpäivä jäi lyhyeksi. ”Kirjoittamaton sääntö oli se, että pimeällä ei työskennellä. Jos joku urakoi öljylampun valossa, häntä pilkattiin. Se oli ehkä työturvallisuuden vuoksi hyvä”, tutkija Jyrki Pöysä miettii.

Iltapuhteikseen jätkä huolsivat työkalujaan ja samalla heittivät huulta. Korttia pelattiin paljon, joskin rahasta pelaaminen oli monilla työmailla kielletty.

”Sääntöä oli syytä noudattaa, sillä esimiehillä oli valta irtisanoa kuka tahansa milloin tahansa.”

Ärtymystään työnjohtoon jätkä purki tarinoihin, joissa pomo nolattiin. Ne ja muut kämppäturinat olivat usein suorasukaisen seksuaalisia.

”Jätjän elämään kuuluivat pitkät selibaattijaksot. Savotalla olikin eräänlainen miesrauha, joka tarkoitti sitä, että aitoja romanttis-eroottisia suhteita ei sopinut tuoda esiin. Esimerkiksi rakkaudesta vaimoon tai morsiameen ei puhuttu, mutta sen sijaan sai kerskaila kokemuksillaan maksullisista naisista.”

Yhtä lailla savotalla vallitsi naisrauha. Emäntää tai muita naisia ei saanut vokitella eikä ahdistella.

”Ihan tarkkaan rauha tuskin piti, sillä syntyi savotoilla pariskuntiakin.”●

Kämppäemännät uurastivat karuissa oloissa yhtä ankaraa kuin jätkätkin.